

TABIIY KOMPETENSIYALAR TUSHUNCHASI VA ULARNING TARKIBIY
QISMLARI

Yaylovboyeva Maftuna Lochinbek qizi

Kalit soʻzlar: *tabiiy kompetensiya, boshlangʻich taʼlim, tabiiy bilimlar tizimi, kuzatish va tajriba, tabiiy jarayonlar, ekologik savodxonlik, muammoli vaziyat.*

Dolzarbligi. Zamonaviy fan-texnika taraqqiyoti sharoitida taʼlim tizimi oldida oʻquvchilarda nafaqat bilimlarni egallash, balki ularni amaliy faoliyatda qoʻllay olish, atrof-muhit hodisalarini ilmiy asosda tushunish va tahlil qilish kabi kompetensiyalarni shakllantirish vazifasi turibdi [1]. Boshlangʻich taʼlim bosqichida tabiiy fanlar orqali tabiiy kompetensiyalarni rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo boʻlib kelmoqda. Tabiiy kompetensiya oʻquvchining tabiat hodisalari va jarayonlari haqidagi bilimlarni egallashi, ularni kuzatish va tajriba asosida anglab yetishi hamda ekologik jihatdan ongli munosabatni shakllantirishi bilan tavsiflanadi. Uni boshlangʻich taʼlimda kengaytirish oʻquvchilarning ilmiy tafakkuri, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati va ekologik savodxonligini oshirishga xizmat qiladi.

Maqsad. Tadqiqotning maqsadi tabiiy kompetensiya tushunchasi va uning tarkibiy qismlarini ilmiy-pedagogik jihatdan oʻrganish, boshlangʻich sinf oʻquvchilarida uning shakllanganlik darajasini aniqlash hamda kuzatish, tajriba va muammoli vaziyatlarga asoslangan mashgʻulotlarning taʼsirini baholashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Boshlangʻich taʼlimda tabiiy fanlarni oʻqitish masalalari J. Piaje va L. S. Vygotskiyning psixologik-pedagogik qarashlari asosida izohlanadi: Piaje bolalarning bilish faoliyati asosan konkret amaliy tajriba orqali rivojlanishini taʼkidlagan, Vygotskiy esa oʻqitish jarayonida ijtimoiy muhit va oʻqituvchining rolini asoslagan [2, 3]. L. G. Peterson va I. Ya. Lerner boshlangʻich taʼlimda tabiiy bilimlarni shakllantirishda faoliyatli yondashuv va faol metodlarning samaradorligini taʼkidlaydi [4, 5]. Muammoli taʼlim nazariyasi vakillari M. I. Maxmutov va A. M. Matyushkinning fikricha, muammoli vaziyatlar bilimlarni tayyor holda emas, izlanish jarayonida egallash imkonini beradi va mustaqil fikrlash hamda ijodiy yondashuvni shakllantiradi [6, 7]. Ekologik taʼlim masalalari N. N. Moiseyev va A. N. Zaxlebniy ishlarida yoritilgan boʻlib, ular ekologik savodxonlikni shaxsning tabiatga ongli va masʼuliyatli munosabatini shakllantiruvchi muhim komponent deb baholaydi [8, 9]. Oʻzbekistonlik olimlar R. H. Djurayev va Sh. A. Abdullayeva

tadqiqotlarida tabiiy kompetensiyani shakllantirish uzluksiz ta'lim tizimining muhim vazifasi sifatida e'tirof etiladi [10, 11].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot quyidagi yondashuvlar asosida olib borildi: kompetensiyaviy yondashuv (o'quvchilarda tabiiy kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan); tizimli yondashuv (tabiiy kompetensiyani o'zaro bog'liq tarkibiy qismlar majmui sifatida o'rganish); shaxsga yo'naltirilgan yondashuv (o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish); faoliyatga asoslangan yondashuv (kuzatish, tajriba va muammoli vaziyatlar orqali o'qitishni tashkil etish); integrativ yondashuv (tabiiy fanlar va ekologik ta'limni uyg'unlashtirish).

Tahlil va natijalar. Tajriba-sinov ishlari boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiiy kompetensiyaning shakllanganlik darajasini aniqlashdan boshlandi. Dastlabki diagnostika natijalariga ko'ra, o'quvchilarning bir qismida tabiiy bilimlar yuzaki bo'lib, ularni amaliy faoliyatda qo'llash ko'nikmalari yetarli rivojlanmagan edi. Aniqlash bosqichida o'quvchilarning taxminan uchdan bir qismi tabiiy jarayonlar haqidagi savollarga to'liq va asosli javob bera oldi; 50% ga yaqin o'quvchi savollarga qisman javob berib, kuzatish va tajriba natijalarini izohlashda qiyinchiliklarga duch keldi; qolgan kichik guruhda esa tabiiy kompetensiyaning boshlang'ich darajasi qayd etildi. Tajriba-sinov bosqichida kuzatish, tajriba va muammoli vaziyatlarga asoslangan mashg'ulotlar tizimli tashkil etildi. Natijada o'quvchilarning bilish faolligi sezilarli oshdi: ular tabiiy jarayonlarni bevosita kuzatib, sabab-oqibat bog'liqliklarini tushunishga harakat qildi, ko'pchiligi mustaqil xulosa chiqarishga intildi, katta qismi o'z fikrlarini og'zaki va yozma ifodalashga urindi. Bu ilmiy tafakkur va muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalari shakllanayotganidan dalolat beradi.

Xulosa. Tabiiy kompetensiya o'quvchilarning tabiiy jarayonlarni ilmiy asosda anglash, kuzatish va tajriba asosida xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi, boshlang'ich ta'lim bosqichi esa uni shakllantirish uchun eng muhim bosqich hisoblanadi. Tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiiy bilimlar tizimi yetarli shakllanmagani, ayniqsa bilimlarni amaliy qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga ehtiyoj borligi aniqlandi. Kuzatish, tajriba va muammoli vaziyatlarga asoslangan metodlar o'quvchilarning bilish faolligini, mustaqil fikrlashini va sabab-oqibat bog'liqliklarini anglashini oshirishi tajriba-sinov ishlarida tasdiqlandi. Jarayon tizimli, maqsadga yo'naltirilgan va integrativ yondashuv asosida tashkil etilganda yuqori samaradorlikka erishiladi; ekologik savodxonlik esa tabiiy kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ldi.

1. Rychen D. S., Salganik L. H. Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society. Göttingen: Hogrefe & Huber, 2003.
2. Piaget J. The Psychology of the Child. New York: Basic Books, 1969.
3. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press, 1978.
4. Peterson L. G. Deyatelnostniy podxod v nachalnom obrazovanii. Moskva: Akademiya, 2015.
5. Lerner I. Ya. Didakticheskiye osnovy obucheniya. Moskva: Pedagogika, 2014.
6. Makhmutov M. I. Problemnoye obucheniye: osnovnye voprosy teorii. Moskva: Pedagogika, 2011.
7. Matyushkin A. M. Myshleniye i obucheniye. Moskva: Prosveshcheniye, 2010.
8. Moiseyev N. N. Ekologiya i obrazovaniye. Moskva: Nauka, 2006.
9. Zakhlebnyy A. N. Ekologicheskoye obrazovaniye shkolnikov. Moskva: Drofa, 2007.
10. Djuraev R. H. Ta'limda kompetensiyaviy yondashuv asoslari. Toshkent: Fan, 2017.
11. Abdullayeva Sh. A. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi. Toshkent, 2019.